

KS. SŁAWOMIR ZABRANIAK

DZIEJE PIJARÓW W WIELUNIU DO 1795 R.

Ostatnim zakonem, którego przedstawiciele pojawili się w Wieluniu byli pijarzy. Ich sprowadzenie było ściśle powiązane z celem zakonu. Założyciel Zakonu Kleryków Regularnych Ubogich Matki Bożej Szkół Pobożnych, czyli pijarów, José de Calasanz (Józef Kalasanty), chciał stworzyć bezpłatną szkołę dla wszystkich¹. W Polsce pojawili się pierwsi pijarzy w 1642 r. dzięki staraniom króla Władysława IV. Szalejąca wojna trzydziestoletnia zmusiła pijarów pracujących w krajach niemieckich, Czechach, na Morawach i Śląsku do szukania schronienia w Polsce. W 1642 r. prowincjał Onufry a Comitibus (Conti) przybył z 12 zakonnikami do Krakowa. Wśród nich był tylko jeden Polak, Kazimierz Bogatko. Inni byli Czechami i Niemcami. W Częstochowie spotkali się z królem Władysławem IV na początku lipca tegoż roku².

Fundacja wieluńska

Pijarska placówka miała powstać w Wieluniu pod koniec XVII w. jako dwunasta z kolei na ziemiach polskich. Wśród autorów opracowań istnieją niewielkie rozbieżności w dacie. Jedni podają rok 1687 za datę fundacji³, inni zaś lata następne: 1688⁴ albo 1690⁵. Na podstawie zachowanych danych można próbować odtworzyć dzieje fundacji i jej faktyczne powstanie. Prawdopodobnie w 1687 r. Wojciech Kazimierz Urbański, ówczesny kasztelan wieluński⁶ podjął starania, by sprowadzić zakonników

1 J. Buba, *Założyciel pijarów. „Znaki czasu”*, w: *Pijarzy w kulturze dawnej Polski. Ludzie i zagadnienia*, pod red. Jana Buby, Kraków 1982, s. 15-16.

2 A. Pitala, *Przyczynki do dziejów polskiej prowincji pijarów 1642-1992*, Kraków 1993, s. 126.

3 J. Łukasiewicz, *Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*, Poznań 1849-1851, t. 4, s. 258-259 (dalej cyt.: Łukasiewicz, *Historia szkół*).

4 EKośc., t. 19, s. 318.

5 W. Kujawski, *Szkoły pijarskie Komisji Edukacji Narodowej w Wieluniu (1774-1793)*, Antemurale 6(1960-1961), s. 115 (dalej cyt.: Kujawski, *Szkoły pijarskie*).

6 *Urzędnicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Opaliński i H. Żerek-Kleszcz pod red. A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1993, nr 1610, s. 212.; Wojciech Urbański był kasztelanem wieluńskim mniej więcej w latach 1685-1692 (dalej cyt.: *Urzędnicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII wieku*).

do Wielunia. W 1688 r. magistrat wieluński wyraził zgodę na nową fundację⁷. W dwa lata później starosta wieluński, Kazimierz Józef Męciński⁸, polecił radzie miejskiej zaopiekować się przybywającymi do Wielunia pijarami. Mieli osiedlić się w Wieluniu 1 sierpnia 1690 r. Taką datę odnajdujemy na jednym z dokumentów w Archiwum Generalnym Pijarów w Rzymie⁹. Jednak najprawdopodobniej nowa placówka pijarska powstała formalnie dopiero rok później, w 1691 r. po uzyskaniu zatwierdzenia przez arcybiskupa gnieźnieńskiego, miasta i starosty oraz pierwszych zapisów¹⁰. Pierwszy rektor, ks. Hipolit od św. Jana Chryzostoma Poradowski pochodził z Ziemi Sieradzkiej¹¹. Jemu przypadło organizowanie pijarskiej placówki. Z pewnością pomocne w tym były jego kontakty z okoliczną szlachtą wśród której nie brakowało zapewne i jego krewnych.

Restrictum Status Domus Vielunensis Anno Domini 1697 zawiera dane z pierwszych lat istnienia wieluńskiej placówki. Wśród fundatorów zostali wymienieni Wojciech Urbański i jego żona Katarzyna z Niezabitowskich. Zapisali oni sumę 20000 zł lokowaną na dobrach Czarna Maklos i Borzęcin w powiecie sieradzkim, przeniesione potem na dobra Kamiona w Kaliskiem z czynszem w wysokości 1400 zł rocznie. W swoim testamencie kasztelan dodał jeszcze 5000 zł z rocznym czynszem 350 zł. Katarzyna z Niezabitowskich miała zapisać 15000 zł, ale do 1697 r. zakonnicy nie otrzymali żadnych kwot z tego tytułu.

Wśród pierwszych dobrodziejów kolegium wieluńskiego zostali wymienieni m.in.: ks. Mateusz Podrzecki, dziekan rudzki i Mikołaj z Ostrówka Ostrowski. Pierwszy zapisał kwotę 3000 zł lokowaną na dobrach Biała i Kietlin. Drugi przeznaczył sumę 10000 zł na utrzymanie 12 biednych uczniów. Do dłużników pijarów należeli w tym okresie: Jackowska winna 1000 florenów, Pruchnicki z sumą 400 florenów, Masłowski z 500 florenów, Wilhelm Dobczyc z 1000 florenów i Jerzmanowska z 200 florenów. Dodatkowo zakonnicy otrzymywali czynsz w wysokości 86 florenów z różnych pomieszczeń.

W 1697 r. nie istniał jeszcze kościół ani kolegium pijarskie. Zakonnicy zajmowali wtedy dwie kamienice. W jednej z nich zamieszkiwali. Druga służyła jako tymczasowa szkoła. Rektor domu wieluńskiego, Hipolit od św. Jana Chryzostoma Poradowski zaznaczył w swojej relacji do Rzymu, że było tylko oratorium z trzema ołtarzami. Wchodziło się do niego po stopniach. W przyszłości zamierzano wybudować kolegium i kościół w ogrodzie przylegającym do posiadanych budynków¹².

7 Archiwum Metropolitalne w Częstochowie, bez sygn.: *Summarium Iudiciorum Monumentorum Collegii Vielunen. Sch. Piarum 1781*, s. 103 (dalej cyt.: AMCz, bez sygn.: *Summarium Iudiciorum*).

8 *Urzednicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII wieku*, nr 1790, s. 234: Kazimierz Józef Męciński wymieniany jest w dokumentach jako starosta w latach 1687-1702.

9 *Inventario cronologico dell'Archivio Generalizio delle Scuole Pie, compilato nel 1762 da P. Ottavio Manetti, edito a cura cel P. Leodegario Picanyol (con l'Appendice e Guida per l'Archivio Generalizio)*, SPM, t. 8(1955), s. 205; *Archivio Generalizio delle Scuole Pie*, sygn. Reg. Prov. nr. 58, dokument drugi zawiera na drugiej stronie tytuł: *Summarium Perceptorum Domus Vielunensis a die 1 Augusti 1690 usque ad ultimum Augusti 1697* (cyt. za Kujawski, *Szkoły pijarskie*, s. 138).

10 AMCz, bez sygn.: *Summarium Iudiciorum*, s. 103.

11 Archiwum Prowincji Zakonu Pijarów w Krakowie, sygn. Coll. Podol. 1, s. 27 (dalej cyt.: APZPKr.).

12 Kujawski, *Szkoły pijarskie*, s. 138-139.

Pierwsze kolegium i zapewne kościół były drewniane. Wybudowano je za rektoratu ks. Hipolita Poradowskiego, prawdopodobnie pomiędzy 1697 a ok. 1700 r.¹³ Niestety, wojna północna przyniosła ze sobą przemarsze różnych wojsk. Szwedzkie oddziały spustoszyły także Wieluń. Drewniane budynki pijarskie spłonęły ok. 1705 r., a sam ich budowniczy zmarł wkrótce po tym wydarzeniu¹⁴. Do odbudowy kościoła doszło ok. 1730 r. Wtedy to przystąpiono do budowy murowanej świątyni pod wezwaniem Zaślubin Najświętszej Maryi Panny. Jej fundatorem był sędzia ziemski wieluński, Hieronim Wierusz Niemojewski¹⁵. Pełnił on swoją funkcję w latach 1721-1726¹⁶.

Prawdopodobnie zapisał pewne fundusze na budowę nowej świątyni jeszcze przed swoją śmiercią w 1726 r. Możliwe, że prace budowlane rozpoczęto jeszcze za życia dobrodzieja. Trudno bowiem przypuszczać, aby biskup Franciszek Kraszkowski konsekrował 22 sierpnia 1730 r. kościół w początkowym stadium budowy. Taką datę wymieniono w zapisce na okładce jednej z ksiąg dotyczących pijarów. Konsekracji dokonuje się dopiero wówczas, kiedy w kościele można sprawować Służbę Bożą i jest gotowy murowany ołtarz. Wizytator kolegiaty wieluńskiej miał konsekrować nową świątynię pijarów i nadać wezwanie Zaślubin NMP. Wyzaczył jednocześnie rocznicę poświęcenia kościoła na drugą niedzielę października¹⁷.

Konsekracja kościoła nie oznaczała jednak ostatecznego zakończenia budowy, gdyż prace trwały nadal. Do ukończenia kościoła przyczyniła się Krystyna z Długopolskich Karśnicka. W 1743 r. zapisała ona sumę 1000 złotych węgierskich na budowę dwóch wież¹⁸. Ukończono je zapewne przed 1748 r. Bowiem 8 września tego roku zawieszono nowy dzwon. Z roku 1749 pochodzi wiadomość o erylowaniu na nowo wież z kopułami i pokryciu ich blachą. Najprawdopodobniej budowa wież ciągnęła się przez dłuższy okres czasu. Ostatnim zaś etapem było zwieńczenie ich kopułami krytymi blachą¹⁹.

Możliwe, że właśnie w tym okresie kościół przyozdobiono dekoracją malarską o charakterze iluzjonistycznym. Malowana architektura sprawiała wrażenie rzeczywistej. Być może jej twórcami byli ci sami artyści, którzy wcześniej ozdabiali w podobny sposób kościół pijarski w Krakowie. W krakowskim kościele p.w. Przemienienia Pańskiego pracowali Morawianie z Brna: Franciszek Egstein i Jakub Hoffman²⁰.

Kościół, zachowany do dziś, jest orientowany na osi północ-południe, z prezbiterium od strony południowej. Jest budowlą trójnawową w kształcie bazyliki. Prezbiterium na planie prostokąta jest niższe i zamknięte wewnątrz półkoliście. Nawy boczne

13 APZPKr, maszynopis zawierający listę rektorów domu wieluńskiego sporządzony przez archiwistę, ks. Adama Pitalę, s. 1.

14 APZPKr., sygn. Coll. Podol. 1, s. 27.

15 APZPKr., sygn. Coll. Viel. 15, k. 2v.

16 *Urządnicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII wieku*, nr 1753, s. 229-230.

17 AMCz, bez sygn.: *Historia Domus*, notatka na wewnętrznej stronie pierwszej okładki: „...NB In Resignatione Rectoratus per P. Stanislaï a S. Barbara A. D. 1730 die 22 Augusti adnotata est Consecratio Ecclesiae nostrae per Illustrimum et Reverendissimum D. Franciscum Kraszkowski, Episcopum Dardanensem, Suffraganeum Gnesnensem sub Titulo Desponsationis BV. Mariae assignataque per eundem anniversaria Dedicacionis dies Dominica secunda Octobris...”

18 APZPKr., sygn. Coll. Viel. 2, k. 53.

19 APZPKr., sygn. Coll. Viel. 4, k. 18.

20 A. Pitala, *Kolegium pijarów w Krakowie*, Kraków 1994, s. 19-20.

podzielone są na trzy kaplice każda i połączone ze sobą wąskimi przejściami. Wszystkie kaplice otwarte są na nawę główną arkadami filarowymi. Ich sklepienia są sklepieniami kolebkowymi z lunetami na gurtach. Po obydwu stronach prezbiterium znajdują się dwa pomieszczenia. Jedno, od strony zachodniej, zapewne było i jest zakrystią. Drugie, od strony wschodniej było zapewne jakimś składem. Nad zakrystią był chór zakonny, najprawdopodobniej z jakimś oknem na prezbiterium. Fasada kościoła jest dwuwieżowa, podzielona na trzy części za pomocą pilastrów. W części środkowej zwieńczona jest trójkątnym szczytem²¹.

Budowniczym kościoła był ks. Stanisław od św. Barbary (Kazimierz Strzelecki). Pełnił on funkcję rektora w latach 1723-1730(1732)²² i 1738-1741²³. W nowej świątyni było siedem ołtarzy, jeden w prezbiterium i pozostałe w kaplicach. W 1749 r. wyliczono:

- 1) wielki ołtarz p.w. Zaślubin Najświętszej Maryi Panny, który nie był złożony,
- 2) złożony ołtarz p.w. Serca Jezusowego,
- 3) ołtarz Maryi Niepokalanie Poczętej ze starymi złoceniami,
- 4) ołtarz Przemienienia Pańskiego i św. Wawrzyńca bez złocień,
- 5) złożony ołtarz p.w. św. Jana Nepomucena,
- 6) złożony ołtarz p.w. św. Antoniego,
- 7) złożony ołtarz p.w. św. Franciszka Ksawerego²⁴.

Można przypuszczać, że liczba ołtarzy nie zmieniła się od początku istnienia nowej świątyni. Taką samą liczbę ołtarzy podaje spis z 1760 r. Wezwania pozostały bez zmian, choć pominięto wezwanie św. Wawrzyńca przy ołtarzu Przemienienia Pańskiego²⁵.

Z upływem lat upiększono jej wnętrze kładąc złocenia i malowidła oraz zawieszając nowe obrazy. Wśród tych ostatnich jako pierwsze są wzmiankowane obrazy św. Barbary w ołtarzu św. Antoniego i św. Katarzyny w ołtarzu św. Franciszka Ksawerego. Umieszczono je tam 6 marca 1747 r. W następnym roku, 7 grudnia w ołtarzu Przemienienia Pańskiego pojawił się obraz Matki Boskiej Częstochowskiej. 23 maja 1749 r. umieszczono nad kaplicami sześć obrazów przedstawiających cuda św. Józefa Kalasantego, który w 1748 r. został wyniesiony na ołtarze przez pap. Benedykta XIV. Dwa następne obrazy znajdowały się nad drzwiami do zakrystii i do skarbcza. Jeden przedstawiał Przemienienie Pańskie a drugi św. Józefa, możliwe, że Oblubieńca NMP. Na ścianie frontowej kościoła umieszczono 8 września 1748 r. złotą statuę św. Józefa, zapewne Oblubieńca²⁶.

W następnych latach prowadzono dalsze prace dekoracyjne i wykończeniowe w świątyni. Pod datą 2 maja 1750 r. zanotowano zainstalowanie nowego tabernakulum w głównym ołtarzu²⁷. W dziesięć lat później umieszczono w tymże tabernakulum

21 *Katalog Zabytków Sztuki*, t. 2, z. 12, s. 383.

22 AMCz, bez sygn.: *Historia Domus*, na okładce zanotowano, że Stanisław od św. Barbary rezygnował z rektorstwa w 1730 r.

23 *Pijarski Słownik Encyklopedyczny*, t. 1, hasło: *Kolegium Pijarów w Wieluniu* opracowane przez J. Budę do *Diccionario enciclopedico escolapio - „Denes”* (maszynopis w APZPKr.)

24 APZPKr., sygn. Coll. Viel. 4, k. 18.

25 Tamże, k. 5.

26 Tamże, k. 18.

27 Tamże, k. 18.

obraz św. Tekli ze srebrną sukienką, która była połączona. Zaś na ołtarzu miał znajdować się duży obraz bez ramy św. Józefa. Autor opisu kościoła nie precyzuje konkretnie o kogo chodzi. Określa Józefa mianem „Patris”²⁸. Możliwe, że mowa tutaj o św. Józefie, Oblubieńcu Najświętszej Maryi Panny. Jednak można również przyjąć, że chodziło o św. Józefa Kalasantego nazywanego „S. Patris nostri”, czyli ojcem pijarów. W samym kościele miały być w 1760 r. 43 obrazy różnej wielkości o treści religijnej z wyjątkiem portretu fundatora kolegium. W innym źródle²⁹ odnotowano wydatki w lipcu 1762 r. na złocenie i pomalowanie wielkiego ołtarza i tabernakulum oraz srebrną sukienkę do obrazu św. Tekli.

W kościele p.w. Zaślubin NMP był również chór „snycersko wystawiony”. Był on pomalowany i ozdobiony złoceniami³⁰. Na nim umieszczono organy, które miały siedem głosów. O ich wielkości wspomniano przy okazji remontu w 1781 r.³¹ Niestety, nieszczęścia spadające na Wieluń, nie ominęły kościoła pijarów. W 1795 r. pożar dokonał dużych spustoszeń i dopiero w 1801 r. zakończono jego odnawianie ze zgliszcz. Wtedy także Robert Stankiewicz ozdobił kościół freskami.

Kompleks budynków pijarskich to nie tylko kościół, ale także klasztor i kolegium, w którym mieściła się szkoła. Można przypuszczać, że na klasztor zaadoptowali pijarzy dwie kamienice, o których wspomniano w 1697 r. Przy nich, na otrzymanym placu powstały z czasem nowy kościół i kolegium. Jak już nadmieniono, pierwsze kolegium powstało prawdopodobnie na przełomie XVII i XVIII w. Drewniana zabudowa została spalona przez Szwedów ok. 1704 r. Zawierucha i zniszczenia wojenne nie sprzyjały szybkiej odbudowie, choć zapewne o niej myślano. Do jej realizacji doszło dzięki pomocy dobrodziejów. Nowe kolegium wybudowano przy kościele. Fundatorem był Stanisław Fundament Karśnicki, chorąży wieluński w latach 1724-1734³². Jego plany zostały zrealizowane przez żonę, Krystynę z Długopolskich Karśnicką. Dzięki niej sprowadzono w 1739 r. z Warszawy do Wielunia znanego architekta Antoniego Solariiego³³. Był on związany z pijarami już wcześniej, bowiem w 1725 r. zaprojektował kościół w Łukowie. W 1739 r. odnotowano wydatki w wysokości 300 zł jako honorarium dla niego za podjęte prace. Był on autorem planu nowego kolegium wieluńskiego, o czym świadczą wyraźnie zapiski³⁴.

Dobrodziejka przekazała początkowo 13000 florenów na budowę. W miarę postępów prac Karśnicka wspierała pijarów kolejnymi sumami. W 1743 r. wspomniano o dalszych 18000 florenów ofiarowanych 20 czerwca na kontynuowanie budowy kolegium³⁵. W aktach wizytacji domu wieluńskiego pijarów przeprowadzonej przez Cy-

28 Tamże, k. 5.

29 APZPKr, sygn. Coll. Wiel. 2, k. 58v.

30 APZPKr, sygn. Coll. Wiel. 4, k. 64.

31 Tamże, k. 53.

32 *Urządnicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII wieku*, nr 1572, s. 208.

33 S. Łoza, *Słownik architektów i budowniczych Polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących*, Warszawa 1930, s. 314-315: Antoni Solari (1700-17 VIII 1763) był m.in. budowniczym kościoła oo. Bonifratrów w Warszawie, kościoła oo. Franciszkanów w Warszawie, kierował przebudową zamku królewskiego w Warszawie.

34 APZPKr, sygn. Coll. Wiel. 2, k. 13.

35 Tamże, k. 53: „...una quidem octodecem millium florenorum in alba moneta, quam Pientesima huius Collegii Fundatrix Cristina de Długopolskie Karsnicka die 20 Junii in anno mille-

priana od św. Marka w 1752 r. odnotowano ogólną sumę wydatków. Na kolegium i budowę wież kościelnych wydano łącznie 56767 florenów i 9 groszy. Można więc przypuszczać, że nowe kolegium ukończono w połowie XVIII w., najprawdopodobniej przed 24 marca 1752 r.³⁶

Na podstawie zachowanych danych można próbować odtworzyć chronologię wydarzeń związanych z odbudową zespołu pijarskiego w Wieluniu. Prawdopodobnie w drugiej połowie lat dwudziestych XVIII w. rozpoczęto budowę nowego kościoła. Dzięki funduszom zapisanym przez Hieronima Wierusza Niemojewskiego doszło do wystawienia świątyni. Jej konsekracja odbyła się 22 sierpnia 1730 r. Jednak ukończono ją ostatecznie z momentem wybudowania wież przed 24 marca 1752 r.

Równocześnie z budową kościoła zaczęto myśleć o murowanym kolegium. Pieńiądze zapisane przez Stanisława Karśnickiego przekazała wdowa po nim, Krystyna z Długopolskich. W 1739 r. przystąpiono do realizacji wcześniejszych planów. Kwoty dobrodziejki pozwoliły na oddanie nowego kolegium przed 24 marca 1752 r.

Zachowane źródła zmuszają do pewnej weryfikacji części danych podawanych w opracowaniach dotyczących kompleksu pijarskiego w Wieluniu. Na ogół uważa się, że kościół wybudowano w latach rektoratu Stanisława od św. Barbary (Kazimierza Strzeleckiego), który miał go także wyposażyć w potrzebne paramenta liturgiczne. Jednak pomija się milczeniem dalsze prace przy wieżach kościelnych, które ukończono znacznie później.

Nieścisłości wychodzą przy dacie budowy kolegium. Na ogół uważa się, że wybudowano je w latach 1740-1743 za rządów rektora Felicjana od św. Szymona (Karola Mąkolskiego)³⁷. Pełnił on swoją funkcję w latach 1742-1746³⁸. Gdyby istotnie tak było, to trudno wytłumaczyć ogromne wydatki, jak na owe czasy, zanotowane w księdze rachunkowej w latach następnych. Dla przykładu: w okresie od 27 listopada 1743 r. do 31 stycznia 1744 r. dług wynosił 2423 florenów 21 gr., a wydatki 2856 florenów 29 gr. Między 12 sierpnia 1745 r. i 31 lipca 1746 r. wydano 3968 florenów 23 gr. W następnym roku rozliczeniowym od 1 sierpnia 1746 r. do 17 maja 1747 r. wydana kwota wzrosła do 4791 florenów 12 gr. Jednak największą sumę wydano w następnych dwóch latach, od 19 maja 1747 r. do 19 grudnia 1749 r. Osiągnęła ona kwotę 15246 florenów 27 gr. i 1 sol.³⁹ Te sumy świadczą jednoznacznie o prowadzeniu przez dłuższy czas poważnych inwestycji budowlanych przez pijarów wieluńskich. Za długo trwającymi pracami przy budowie wieluńskiego kompleksu pijarskiego wydaje się także przemawiać notatka biograficzna o ks. Leonardzie od św. Franciszka Salezego (Józefie Oyrzanowskim). Pełnił on przez 10 lat funkcję prokuratora budowy i kapelana fundatorki, Krystyny z Długopolskich Karśnickiej⁴⁰.

simo septengesimo quadragesimo tertio pro continuatione et consumatione eiusdem Collegii dederat, et deposuerat..."

36 Tamże.

37 Tamże.

38 APZPKr, maszynopis zawierający listę rektorów domu wieluńskiego sporządzony przez archiwistę, ks. Adama Pitale, s. 1.

39 APZPKr. sygn. Coll. Viel. 2, k. 35v; k. 39; k. 44v.

40 APZPKr, bez sygn. *Matricula, in qua nostrorum dies natalis, dies ingressus et votum, studia, officia, mores, decreta, diligentiaequotannis cuiuslibet notantur (1742-1864)*, nr 108 (dalej cyt.: APZPKr., bez sygn. *Matricula*).

Powyższe przypuszczenia znajdują potwierdzenie w wynikach badań architektonicznych prowadzonych pod kierunkiem mgr inż. Pawła Filipiaka w czerwcu 1995 r. Podczas prac remontowych we wschodniej części dawnego kompleksu pijarskiego przebadano odsłonięte powierzchnie ceglane licowych ścian i sklepień. Przeanalizowano wtedy przecięcia i przewiązania murów oraz przeprowadzono pomiary wielkości cegieł⁴¹.

W. Dudak przypuszcza, że poddana badaniom część budynków stanowiła część klasztorną⁴². Była bowiem najbliżej położona kościoła, z którym była połączona. We wschodniej części budynku na parterze wydzielono pięć obiektów: salę z czterema filarami, pomieszczenie łączące tę salę z kościołem, trzy pomieszczenia połączone ze sobą amfiteatralnie, salę pięcioboczną i krużganek. Sala z czterema filarami przylegała do wschodniej elewacji budynku i była największym pomieszczeniem. W jej ścianach południowej i północnej znajdowały się okna. Od strony zachodniej przylegała do niej sala pięcioboczna z oknami od strony południowej. Następne pomieszczenia to trzy mniejsze, połączone amfiteatralnie, które miały okna w ścianie południowej. Każde z nich miało wyjście na krużganek od strony północnej. Między kościołem i dużą salą było pomieszczenie łączące, które dziś nie istnieje. Niestety, nic więcej o nim nie można powiedzieć z braku danych. Przylegało do południowej ściany kościoła i mogło prowadzić do zakrystii i na chór zakonny znajdujący się nad nią. We wszystkich pomieszczeniach, z wyjątkiem południowo-wschodniego narożnika sali z filarami i fragmentu krużganek, były sklepienia. W trakcie badań nie natrafiono na podpiwniczenia. Na ścianach wewnątrz występowały liczne ślady zadymienia świadczące o pożarze⁴³.

Podczas remontu sali pięciobocznej natrafiono na ślady iluzjonistycznej polichromii na sklepieniu. Nawiązywała ona w swej treści do dekoracji wnętrza kościoła⁴⁴. Możliwe, że była ona roboczym szkicem prac dekoracyjnych prowadzonych później w kościele. Niestety, brak konkretnych danych chronologicznych nie pozwala powiedzieć nic konkretnego na ten temat.

Analiza architektoniczna części dawnego budynku pijarskiego pozwoliła na stwierdzenie, że jej budowa następowała w kilku etapach. Najpierw powstała sala z czterema filarami, później trzy pomieszczenia z krużganekiem od strony północnej, pomieszczenie łączące z kościołem i sala pięcioboczna⁴⁵. Autor badań architektonicznych nie określił chronologii ich powstania. Prawdopodobnie ich powstanie można datować na lata 1740-1752.

Skład osobowy

Liczba pijarów ze względu na prowadzoną przez nich szkołę była zawsze znaczna. Nauczanie angażowało znaczne siły ludzkie i wymuszało także dużą rotację.

41 P. Filipowicz, *Zespół popijarski. Badania architektoniczne części parteru*, w: Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Sieradzu (dalej cyt.: Filipowicz, *Zespół popijarski*).

42 W. Dudak, *Zespół staromiejski w Wieluniu w świetle badań terenowych*, Łódź 1998 (maszynopis), s. 22 (dalej cyt.: Dudak, *Zespół staromiejski*).

43 Filipowicz, *Zespół popijarski*.

44 Dudak, *Zespół staromiejski*, s. 23, przypis 93.

45 Filipowicz, *Zespół popijarski*.

Skromne początki w Wieluniu zmieniły się na przestrzeni lat w intensywną działalność. Nie można niestety powiedzieć dziś ilu pijarów przybyło w pierwszym roku istnienia placówki. Z imienia znany jest z tego okresu tylko rektor, ks. Hipolit od św. Jana Chryzostoma Poradowski, budowniczy pierwszych obiektów. Pełnił swój urząd w latach ok. 1691-1700. W 1697 r. w Wieluniu pracowało już 8 pijarów⁴⁶ prowadząc pięcioklasową szkołę. Drugimrektorem miał być Aleksy od Nawiedzenia NMP Magnuszewski. Jego kadencja trwała od ok. 1700 r. do 1709 r. Można przypuszczać, że zniszczenia spowodowane przez Szwedów ok. 1704 r. rozproszyły pijarów. Spalenie kolegium zmusiło zakonników do szukania schronienia nawet poza samym Wieluniem. Dla przykładu, Hipolit od św. Jana Chryzostoma Poradowski zmarł w Raczynie koło Wielunia 25 lutego 1705 r. mając 44 lata⁴⁷.

Trzecimrektorem domu wieluńskiego w latach 1709-1717 miał być Wacław od św. Wojciecha. Za jego rządów zaczęła znów funkcjonować szkoła. Po nim objął urząd Edmund od św. Celestyna. Kierował placówką w okresie 1717-1723. Jego następcą, Stanisław od św. Barbary rozpoczął prace przy budowie nowego kościoła. Znany był wcześniej jako budowniczy kościoła w Piotrkowie Trybunalskim⁴⁸. Nie jest pewne do kiedy pełnił urząd rektora. Jedni podają lata 1723-1732, inni zaś skracają urzędowanie o dwa lata i podają rok 1730 jako czas rezygnacji⁴⁹.

Następni przełożeni mieli tylko trzyletnie kadencje. W latach 1732-1735 był Justyn od św. Mikołaja Zgórski. Po nim objął rektorat Gordian od św. Józefa w latach 1735-1738. Jego następcą został znów Stanisław od św. Barbary na trzy lata (1738-1741). Jego powrót związany był zapewne z planami budowy nowego kolegium. Miał po temu konieczne doświadczenie i znajomości w kręgu wieluńskich dobrodziejów. Kontynuatorem podjętych prac został Felicjan od św. Szymona (Karol Mąkowski), rektor w latach 1742-1745⁵⁰. Po nim objął urząd przełożonego Ignacy od św. Józefa (Jan Jakubowski). Jego nazwisko widnieje pod rachunkami w latach 1745-1751⁵¹. W latach 50-tych XVIII rektorami w Wieluniu byli:

- 1751-1753 - Franciszek Salezy od św. Gliceriusza (Wawrzyniec Knabe)⁵²,
- 1753-1756 - Leonard od św. Franciszka (Józef Oyrzanowski)⁵³,
- 1756-1762 – Bogusław od św. Ignacego (Józef Sekucki)⁵⁴.

W następnych dziesięcioleciach XVIII w. występują w dokumentach jeszcze czterej rektorzy. Pierwszym z nich był Felicjan od św. Karola (Józef Piaskowski). Pełnił urząd rektorski w latach 1763-1773⁵⁵. Po nim objął funkcję przełożonego Szymon od

46 „*Summarium Perceptorum Domus Vielunensis a die 1 Augusti 1690 usque ad ultimum Augusti 1697...*” (cyt. za Kujawski, *Szkoły pijarskie*, s. 149).

47 APZPKr., sygn. Coll. Podol. 1, s. 27; Łukasiewicz, *Historia szkół*, t. 4, s. 268-269.

48 *Diccionario enciclopedico escolapio „Denes”*, Salamanca 1985, t. 5. (*Pijarski słownik encyklopedyczny*. Hasła polskie oprac. ks. Jan Buba Sch. P., cz. 1: *Zarys dziejów prowincji polskiej i litewskiej, domy i szkoły*), s. 81-83.

49 AMCz, bez sygn.: *Historia Domus*, notatka na oprawie.

50 APZPKr., bez sygn. *Matricula*, nr 32.

51 APZPKr., sygn. Coll. Viel. 2, , k. 35v-44v; APZPKr., *Matricula*, nr 88.

52 APZPKr., bez sygn. *Matricula*, nr 44.

53 Tamże, nr 108.

54 Tamże, nr 128.

55 Tamże, nr 148.

Zwiasutowania NMP (Szymon Boydecki) i pełnił ją przez dwie kadencje (1774-1780)⁵⁶. W latach 80-tych był rektorem Zygmunt od św. Stanisława (Zygmunt Linowski)⁵⁷. Przez dziewięć lat (1781-1789) zarządzał wieluńską placówką. Pierwsze lata pod obcym berłem wypadły na czasy rektoratu Bogusława od św. Anny (Franciszka Psarskiego)⁵⁸. Musiał on przeżyć za swoich rządów (1790-1798) wejście Prusaków do Wielunia i pożar budynków pijarskich.

Obok rektora w Wieluniu swoją funkcję pełnił także wicerektor, ekonom, kaznodzieja domowy i kaznodzieja kolegiacki. Ze szkołą byli związani nauczyciele poszczególnych klas i prefekt pełniący rolę jej dyrektora. Niestety, szczątkowe źródła z lat 1691-1742 pozwalają tylko w niewielkim stopniu odtworzyć stan osobowy placówki wieluńskiej pijarów. Łatwiej jest ustalić liczbę i zadania poszczególnych zakonników po 1742 r. Zachowane księgi wizytacji i dane osobowe dostarczają szereg interesujących wiadomości. Na ich podstawie można powiedzieć m.in. że legendarną wprost postacią wśród pijarów przewijających się przez Wieluń był ks. Leonard od św. Franciszka (Józef Oyrzanowski). Pochodził z Ziemi Wieluńskiej⁵⁹. Wstąpił do pijarów w 1725 r. mając piętnaście lat. Związał się na trwałe z Wieluniem w 1743 r. jako prokurator budowy i kapelan Krystyny Karśnickiej, fundatorki kolegium. Przez następne 10 lat (1743-1753) pełnił te funkcje, a potem objął urząd rektora na trzy lata (1753-1756). Znowu pojawił się w Wieluniu w 1771 r. i prawie już do swojej śmierci w dniu 13 sierpnia 1794 r. tutaj przebywał. Tylko na krótko w 1775 r. był w Warszawie, gdzie pełnił funkcję spowiednika. W jego aktach osobowych nie odnotowano jaką pełnił tam funkcję. Dopiero od 1787 r. zapisano, że był emerytem⁶⁰.

Innym pijarem związanym przez dłuższy czas z Wieluniem był ks. Zygmunt od św. Stanisława Kostki (Zygmunt Linowski). Zaczynał tutaj jako kleryk swoją praktykę nauczycielską w 1759 r. Był nauczycielem infimy i klasy początkowej przez dwa lata. Ponownie przybył do Wielunia w 1781 r. jako rektor kolegium. Pełnił ten urząd do 1789 r.

Wśród innych pijarów przebywających czasowo w tym mieście warto wspomnieć o ks. Stanisławie Konarskim. Jednak nie był nim ów słynny z reformy szkolnictwa pijarskiego Stanisław od św. Wawrzyńca (imię chrzcielne Hieronim) Konarski, lecz jego starszy brat. Ignacy (Stanisław Konarski) był w Wieluniu prefektem w 1732 r. a w latach 1741-1744 prowincjałem polskiej prowincji pijarów.

Dokładniejsza analiza zachowanych źródeł pozwala na stwierdzenie, że w Wieluniu pracowała kilkuosobowa a chwilowo kilkunastoosobowa wspólnota pijarska. W 1697 r. wspomniano o 8 pijarach⁶¹, a w latach 1751-1752 pracowało 11-12 zakonników. Wśród nich, poza rektorem i wicerektorem, byli kaznodzieje, spowiednicy, prefekci szkoły i nauczyciele poszczególnych klas. Jednak wśród kadry pedagogicznej występowały bardzo częste zmiany i przesunięcia personalne.

56 Tamże, nr 236.

57 Tamże, nr 360.

58 Tamże, nr 386.

59 *Scriptores Piarum Scholarum Liberaliumque Artium Magistri quorum Ingenii Monumenta exhibet Alexius Horanyi Budensis Eiusdem Instituti Pluriumque Societatum Eruditarum Membrum*. Pars II, Budae 1809, s. 428.

60 APZPKr, bez sygn.: *Matricula*, nr 108.

61 „*Summarij Perceptorum Domus Vielunensis a die 1 Augusti 1690 usque ad ultimum Augusti 1697...*” (cyt. za Kujawski, *Szkoły pijarskie*, s. 149).

Pijarzy wpisali się na trwałe w dzieje Wielunia. Położyli duże zasługi w odbudowę poziomu szkolnictwa w tym mieście i całej Ziemi Wieluńskiej po spustoszeniach wojennych drugiej połowy XVII i początku XVIII w. Opuścili je po kasacie w 1864 r. i już tutaj nie powrócili. Świadectwem ich bytności pozostały zachowane do dziś kościół p.w. św. Józefa i budynki kolegium, mieszczące w sobie m.in. szkołę muzyczną. Żywym znakiem ich pobytu jest także zachowana polichromia w kościele. Sceny z życia św. Józefa Kalasantego, kult Matki Bożej Łaskawej i Serca Bożego to najbardziej widoczne znaki ich duchowego dziedzictwa.